

PREDGOVOR

Moji razgovori sa Francom Štanglom, komandantom Sobibora i Treblinke, koji su u skraćenom izdanju objavljeni oktobra 1971. godine u časopisu *The Daily Telegraph* u Engleskoj (a potom i u časopisima širom sveta), predstavljaju okosnicu ove knjige: njen fokus. Ali, u krajnjoj liniji, čine tek jedan mali deo.

Prvobitno sam došla na ideju da razgovaram sa Štanglom kad sam, prisustvujući njegovom suđenju u Nemačkoj 1970. godine (kao što sam, u svojstvu novinarkе, prisustvovala i suđenjima drugih nacističkih zločinaca), shvatila da je on, mimo svega ostalog, za razliku od drugih koje sam posmatrala u sličnim okolnostima, osoba koja se odlikuje izvesnom inteligencijom.

On je jedini komandant logora za *istrebljenje* koji je izveden pred sud. Bilo ih je, začudo, tek četvorica koji su vršili tu posebnu funkciju: jedan je mrtav, a dva su uspela da netragom nestanu. Godinama sam imala osećaj da, uprkos brojnim knjigama i filmovima o nacističkom periodu, ipak postoji čitava jedna dimenzija reagovanja i postupanja koju i dalje nismo pojmlili, a koja je i te kako relevantna u kontekstu pritisaka i opasnosti koje nas danas okružuju i koje nam mogu zapretiti u budućnosti.

Smatrala sam da je od suštinske važnosti, pre no što bude prekasno, da se bar jednom pokuša, koliko je god moguće neostrašćeno i širokumno, proniknuti u ličnost čoveka koji je lično učestvovao u najvećem zlu našeg doba. Mislila sam da je važno sagledati okolnosti koje su ga navele da učestvuje u tome, ali ovog puta ne s naše već s *njegove* tačke gledišta.

Činilo mi se da je to prilika da se ispitaju njegove pobude i postupci onako kako ih on opisuje, a ne kako ih mi zamišljamo ili prejudiciramo, te da se na taj način proceni da li se zlo javlja pod određenim okolnostima ili je urođeno i u kojoj meri ga određuje pojedinac, odnosno sredina. Štangl je bio poslednji i, na kraju krajeva, jedini čovek tog kalibra s kojim se takav eksperiment mogao pokušati.

Sedamdeset sati tokom kojih sam razgovarala s njim – na nemačkom – ponudilo je početak odgovorâ za kojima sam tragala. Ali to nije bilo dovoljno da bi se formirala celovita slika. Ne samo zato što je njegove reči – reči čoveka s dubokim psihičkim problemima koji je često ispoljavao znake podvojene ličnosti – trebalo oceniti naspram istorijskih zapisa i sećanja drugih ljudi koji su ga poznavali, već i zato što se – kako sam uvidela – ni o čijim postupcima ne može suditi nezavisno od spoljašnjih uticaja koji oblikuju i usmeravaju nečiji život.

Provela sam dodatnih osamnaest meseci proučavajući arhivsku građu i ulazeći u trag muškarcima i ženama diljem sveta koji su na ovaj ili onaj način učestvovali u priči koju je ispričao Štangl.

Neki su učestvovali blisko, poput njegove porodice u Brazilu koja ga i dalje voli; neki na užasan način, poput esesovaca koji su bili pod njegovom komandom, a koji su se sad, po odsluženju zatvorske kazne, vratili u društvo, i visokih nacističkih zvaničnika, koji su mu bili administrativno nadređeni; neki tragično, poput preživelih logoraša koji su, nakon čudesnog bekstva, sad započeli novi život u drugim zemljama; neki tek marginalno, poput diplomatskih posmatrača, ili nevinih svedoka katastrofalnih dešavanja u Poljskoj pod nemačkom okupacijom. I naposletku, tu su i sveštena lica koja su ljudima kao što je Štangl pomogla da pobjegnu iz Evrope nakon pada Trećeg rajha.

Moji razgovori s tim sveštenicima i drugima koji su uporno nastojali da opravdaju postupke pape Pija XII i njegovih savetnika stavili su me pred neprijatnu moralnu dilemu, jer sam i te kako svesna koliki značaj za društvo ima kontinuitet – kao i stabilnost – koji nudi Crkva, kao i koliko su te vrednosti danas ugrožene. Međutim, kad se sve uzme u obzir, uprkos tome što ne želim da širim polemiku o ponašanju Vatikana i pape Pija XII tokom nacističkog perioda, mračne činjenice, dosad nepoznate javnosti, koje su se pojavile tokom moje istrage, bilo je nemoguće prenebregnuti. Činilo se veoma važnim da se precizno utvrdi odgovornost, ako ni zbog čega drugog onda zato da se pokaže koliko se ljudi iz Crkve *nije* slagalo sa stavom Vatikana.

Koliko god je to moguće mislećoj osobi koja je, poput većine mladih ljudi u Evropi tog vremena, intenzivno učestvovala u dešavanjima tokom Drugog svetskog rata, istraživanju za ovu knjigu sam pristupila s minimalnim predrasudama i odlučnošću da propitujem, ali ne i da povredim.

Istina je, međutim, da je većina muškaraca i žena koji su pristali da ispričaju i preispitaju, s izvanrednom iskrenošću i umnogome žrtvujući sopstveni duševni mir, najdramatičnije događaje iz svog života, na kraju otkrila svoja najdublja osećanja, ne zarad ove knjige već iz vlastite potrebe da istraži prošlost. Izostavila sam nekoliko stvari za koje sam smatrala da će povrediti treća lica ili im naškoditi. Uprkos tome, put od bolne samospoznaje do trenutka kad se vlastite misli i agonija ugledaju na štampanoj stranici jeste dugačak i mnogim ljudima nepoznat. Preostaje mi jedino da se nadam da će ova knjiga doprineti razumevanju svih onih koji su mi pomogli da ona nastane, a da ih pritom neće dovesti u neprijatnu situaciju niti im naneti bol.

Zahvaljujući svima njima, razvila se i iskristalisala tema ove knjige. Nije joj namera da prevashodno pripoveda o užasima,

mada je užase nemoguće izbeći, niti da pokuša da razume samo jednog čoveka koji je na jedinstven način bio umešan u najveću tragediju našeg doba. Ona prikazuje kobnu međuzavisnost svih ljudskih postupaka i potvrđuje čovekovu odgovornost za sopstvena dela i njihove posledice.